

характер і була викликана певними конкретними обставинами. Проте ця інституція отримала в ісламі свій розвиток під впливом традицій завойованих арабами народів. З часом норми, що усталюють її, остаточно оформилися в шаріаті.

Жіноча сегрегація мала як негативні, так і позитивні моменти. З одного боку, вона вела до відсторонення жінок від активного суспільного життя. Але, з другого боку, вона певним чином захищала жінку від сексуальних домагань чоловіків. Ці норми утримали мусульманське суспільство від того, щоб розглядати жінку як сексуальний об'єкт. Передусім воно цінувало в ній матір.

Джерела та література

1. Коран / Пер. с араб. И.Ю.Крачковского. – М., 1986. – 436 с.
2. Вагабов М.В. Ислам и женщина / М.В.Вагабов.– М.: Мысль, 1968. – 230 с.
3. Еремеев Д.Е. Ислам: образ жизни и стиль мышления / Д.Е. Еремеев.– М.: Политиздат, 1990. – 288 с.
4. Ислам и женщины Востока (История и современность). – Ташкент: Фан, 1990. – 252 с.
5. Климович Л.И. Книга о Коране, его происхождении и мифологии / Л.И.Климович – М.: Политиздат, 1986. – 270 с.
6. Крымский А.Е. Мусульманство и его будущность / А.Е. Крымский. – М., 1899. – 123 с.
7. Недзельська Н.І. Проблема статі в релігіях авраамістичної традиції / Н.І. Недзельська. // Українське релігієзнавство. – 2001. – №17. – С. 29–36.
8. Ханиф С. Что должен знать каждый об исламе и мусульманах. / Пер. с англ. / С. Ханиф. – К.: Молодь, 1998. – 240 с.
9. Мир мусульманской женщины. www/islam/ru
10. Forum-85. – Najrobi, 1985. – 453 с. (англ. мовою) الأسرة « جلة ، ١٩٨١ محمد بن علوي المالكي الحيسني « ادب الاسلام في نظام (Аль-Маліки аль-Хасані Мухаммед ібн Алаві. Етика ісламу про сімейний устрій. – Бейрут, 1984. – 296 с.) (арабською мовою) عطية صقر. الحجاب و عمل المرأة – القاهرة ، ١٩٨٢ (Атиййя Сакр. Хіджаб і робота жінки. – Каір, 1982.) (арабською мовою)

УДК94(470+571)»1826/1856»)

О.В. Сєвєрова

ФОРМУВАННЯ СИБІРСЬКОГО ЗАСЛАННЯ ДЕКАБРИСТІВ

Анотація: Стаття присвячена дослідженню проблеми формування сибірського заслання декабристів. Автор намагався виявити всіх декабристів, які відбували покарання в Сибіру, здійснив власні підрахунки відправлених до Сибіру декабристів, а також тих, хто повернувся за амністією 1856 року, і тих, хто назавжди залишився в Сибіру.

Ключові слова: декабристи, декабристознавство, заслання, поселення, каторга, амністія

Аннотация: Статья посвящена исследованию проблемы формирования сибирской ссылки декабристов. Автор стремился выявить всех декабристов, отбывавших наказание в Сибири, произвел собственные подсчеты отправленных в Сибирь, а также вернувшихся по амнистии 1856 года и оставшихся навсегда в Сибири декабристов.

Ключевые слова: декабристы, декабристоведение, ссылка, поселение, каторга, амнистия

Summary

This article is devoted to the problem of formation of Siberian exile of the Decembrists. The author found all the Decembrists, who served a sentence in Siberia made their calculations sent to Siberia, as well as those who returned under the amnesty of 1856 and the Decembrists who remained in Siberia forever.

Keywords: Decembrists, Decembrist study, exile, accommodation, penal servitude, amnesty.

Проблема формування сибірського заслання декабристів багатогранна. Вона включає питання його законодавчого оформлення, створення системи нагляду і його здійснення на каторзі і поселенні, аналіз правового статусу декабристів в Сибіру, встановлений царським урядом порядок їх відправки на каторгу і поселення, маршрут слідування до Сибіру, послідовність і тривалість заслання засуджених.

Мета цієї статті проаналізувати процес формування сибірського заслання декабристів, а також відповісти на деякі питання, що вимагають уточнення: скільки декабристів відбувало покарання в

Сибіру, скільки пережило сибірське заслання і повернулося до Європейської Росії за амністією 1856 року.

В історичній літературі досі немає однозначної відповіді на питання про кількість засланих до Сибіру декабристів. А вона повністю залежить від визначення чітких критеріїв того, кого слід вважати декабристом. Поняття *декабрист* достатньо широке. Вже в першій чверті XIX століття всіх членів таємних товариств і учасників повстань 1820-х років почали офіційно зараховувати до «происшествия 14 декабря», незалежно від їх ролі в русі і місця перебування в день виступу. Це питання було дискусійним ще в радянському декабристознавстві. Як стверджував Л. Лур'є: «Досі немає ні мотивованої оцінки чисельності декабристів, ні повного списку учасників таємних товариств» [3, с.65]. За 35 років, що пройшли з часу цього твердження, мало що змінилося.

Найбільш ґрунтовним дослідженням цього питання можна вважати виданий в 1988 році біографічний довідник «Декабристи» [2] і статті В. Пушкіної, П. Ільїна і С. Ерліха в збірниках «14 декабря 1825 года. Источники, исследования, историография, библиография». Автори зробили спробу визначити основні критерії, за якими можна віднести учасників революційного руху 20-х років XIX століття до декабристів. Проте ці критерії дуже розпливчасті і не дають можливості створення точного списку учасників руху декабристів [4,6].

Тема цієї статті достатньо вузька, а тому основним критерієм списку відправлених до Сибіру декабристів ми вважатимемо факт їхнього судового засудження на каторгу і поселення та їхнє безпосереднє перебування в Сибіру, оскільки були випадки, коли засуджені з різних причин до Сибіру не потрапляли.

Аналізуючи формування сибірського заслання декабристів, автор об'єднує під поняттям *декабрист* як учасників Північного і Південного декабристських товариств, Товариства об'єднаних слов'ян, а також менш значних і відомих, таких як Товариство військових друзів, Польське таємне товариство, Астраханське і Оренбурзьке таємні товариства. Основна частина членів трьох основних і Польського таємного товариства пройшла через Верховний кримінальний суд, за вироком якого 100 чоловік повинні були відбувати покарання в Сибіру. Проте двоє засуджених до Сибіру відправлені не були. Це М. Тургенев (I розряд, вічна каторга), який був засуджений заочно, оскільки перебував за кордоном поза досяжністю царської адміністрації, та І. Поліванов (IV розряд, 2 роки каторги), він помер до виконання вироку у вересні 1826 року.

У 1826 – 1827 роках судами різних інстанцій на різні терміни каторжних робіт були засуджені члени інших таємних товариств: Астраханського, Оренбурзького, Товариства військових друзів. Не пов'язані безпосередньо з головними декабристськими організаціями, ці товариства по духу і устремліннях були близькі до них.

Справами декабристів займався не тільки Верховний кримінальний суд. У Петербурзі відбулися два військово-польові процеси у справі солдатів, що брали участь у повстанні на Сенатській площі. У вересні 1827 року військовий суд Московського полку виніс вирок І. Поветкіну: «Заслати на каторжну роботу вічно» [2, с.144]. У червні 1826 року подібне засідання відбулося в Гренадерському полку, на якому 6 чоловік було засуджено на безстрокові каторжні роботи. У двох комісіях військового суду при Першій армії в Могильові розглядалися справи 4-х офіцерів Чернігівського полку, які були засуджені до вічної каторги. Декілька чоловік було засуджено без суду по високій конфірмації (П.Мошинський, С. Крижановський). Члени Оренбурзького таємного товариства були засуджені цивільним судом.

Таким чином, судами різних інстанцій за всіма декабристськими процесами відбуванню покарання в Сибіру підлягало 124 засуджених. Основна частина – 100 чоловік – були засуджені Верховним кримінальним судом, Військовим судом при Головній квартирі Першої армії в Могильові – 17 чоловік, а решта – вищеназваними судами різних інстанцій.

Сибірське заслання мало 4 ступені покарання:

1. каторжні роботи (98 чоловік);
2. кріпосні роботи (4 людини);
3. заслання на поселення (21 людина);
4. заслання на проживання (1 людина).

Етапування декабристів до Сибіру продовжувалося два роки – з 1826 по 1828 рік. Його можна поділити на два періоди. Перший – з липня по серпень 1826 року - було відправлено 11 партій. Другий період - з грудня 1826 року по липень 1828 року - решта. Проте частина декабристів з різних причин не була етапована до Сибіру разом зі всіма, а деякий час перебувала у фортецях. Так, Г. Батеньков (III розряд, 15 років каторги) був відправлений спочатку до Свартгольмської фортеці, потім переведений

до Алексєєвського рavelіну Петропавловської фортеці і лише в 1846 році був етапований до Сибіру на поселення. Й. Поджіо (IV розряд, 8 років каторги) перебував у Свартгольмській і Шліссельбурзькій фортецях до 1834 року, В. Кюхельбекер знаходився в Кексгольмській, Шліссельбурзькій і Дінабурзькій фортецях до 1835 року [2, с. 15, 95, 145].

Місцями сибірської каторги декабристів стали Благодатська копальня, Гірський Зерентуй, Чита, Петровський Завод, Култума, Новий Зерентуй, Нерчинський Завод, Акатуй. З жовтня 1826 року по вересень 1827 року група засуджених за 1-м розрядом декабристів: А. Борисов, П. Борисов, С. Волконський, В. Давидов, А. Муравйов, Е. Оболенський, С. Трубецькой, О. Якубович, відбували каторжні роботи в Благодатських копальнях. У березні 1828 року командири рот Чернігівського полку В. Соловйов, І. Сухинов і О. Мозгалевський були відправлені по етапу в Гірський Зерентуй. Після розкриття змови І. Сухинова В. Соловйов з грудня 1828 по лютий 1829 року перебував у Култумінській копальні. Пізніше, в 1843 році, при Култумінській дистанції значився О. Луцький. З січня 1827 року по серпень 1830 року 85 декабристів перебували у тимчасовій в'язниці у Читинському острозі. Під час перебування у Читі для 12 з них, засуджених за 6-м і 7-м розрядах, закінчився термін каторги і вони були відправлені на поселення. У 1828 році з Чити у Петропавловську фортецю було відправлено О. Корниловича. Постійна в'язниця для декабристів була побудована в 1830 році у Петровському Заводі. У цьому році 72 декабристи були переведені з Чити до Петровського Заводу.

З березня 1829 року в Петровському Заводі відбували каторгу солдати-декабристи Ф. Трофимов, П. Долговязов, Д. Соловйов, Т. Федотов, М. Шутов. У 1841 році в Уріку був знов заарештований і переведений в Акатуєвську каторжну в'язницю М. Лунін.

Для нагляду за засланням декабристів до Сибіру створювалася особлива система управління. Це започаткувало розмежування політичного заслання від кримінального. Серед численних функцій утвореного в липні 1826 року III Відділення Власної Його Імператорської Величності канцелярії був і контроль над «державними злочинцями». Окрім III Відділення і Корпусу жандармів, справами декабристів-засланців займалися Міністерство внутрішніх справ, органи військового відомства Росії — Генеральний штаб і Військове міністерство, а також Слідча комісія до моменту свого розформування. Пізніше уряд створив новий тимчасовий орган — Особливий комітет. До нього увійшли начальник Генерального штабу І. Дібіч і шеф III Відділення і Корпусу жандармів О. Бенкендорф як представники центральних органів виконання вироку, генерал-губернатор Східного Сибіру О. Лавінський і комендант Нерчинських копалень С. Лепарський як безпосередні організатори декабристського заслання на місцях.

Головні обов'язки за наглядом були покладені на генерал-губернаторів сибірських регіонів. До губернських органів належали: Головне управління і губернські правління, казенні палати, цивільні губернатори, прокурори, поліцмейстери, справники і городничі. Знизу цієї піраміди нагляду перебували волосні правління, урядники і сільські старости. Не задовольняючись навіть такою складною структурою, центральна влада час від часу влаштовувала спеціальні перевірки (наприклад, ревізія жандармського підполковника О. Маслова в 1828—1829 рр.) або покладала цей обов'язок на сенатські ревізії (ревізія І. Толстого в 1843—1845 рр.). Така жорстка система нагляду, безумовно, негативно позначалася на становищі і каторжан, і наглядачів.

Після закінчення каторги декабристи були розподілені по всьому Сибіру. У Західному Сибіру — це Тобольська, Томська губернії і Омська область, а в Східному — Іркутська, Енісейська губернії і Якутська область. Єдиного адміністративно-правового акту про права декабристів на поселенні не існувало.

На поселення з Петровського Заводу спочатку виїхали засуджені за 2—5-м розрядами. Термін каторги для засуджених за 1-м розрядом закінчився в 1839 році. До 1840 року на каторзі в Петровському Заводі відбували покарання Д. Завалішин, О. Мозгалевський і В. Соловйов. Солдати-декабристи пробули там до 1849 року.

Залишити Сибір до амністії вдалося небагатьом. Реальна можливість — відправка рядовим на Кавказ, в діючу армію. Переведення декабристів з Сибіру на Кавказ здійснювалося в різні терміни протягом двох десятиріч з 1828 по 1848 рік. У відповідь на прохання декабристів, за високим дозволом Миколи I, після завершення терміну каторги на Кавказ було переведено з Сибіру 23 декабристи, а ще двоє направлені на службу в сибірські гарнізони [1, с. 497-498]. Першим у 1829 році залишили Сибір О. Бестужев, В. Голіцин, В. Толстой і З. Чернишов, останнім, — О. Сутгоф у 1848 році. Деяким декабристам, попри неодноразові прохання, було відмовлено у переведенні на Кавказ (О. Мозгалевський, З. Муравйов, І. Фохт, М. Фонвізін).

Також до амністії 1856 року залишили Сибір з різних причин ще декілька декабристів (О. Муравйов в 1832 році, М. Фонвізін в 1853 році, П. Мошинський в 1834 році).

Сибірське заслання декабристів тривало 30 років, до амністії, оголошеної імператором Олександром II у серпні 1856 року.

За час заслання в Сибіру померли 49 декабристів, а 34 дожили до амністії. Не всі декабристи відразу скористалися правом на амністію. За нашими підрахунками, після 1856 року в Сибіру залишалося 10 декабристів, які з різних причин не побажали повернутися до Європейської Росії, а не вісім, як стверджують більшість авторів.

Троє з них скористалися амністією пізніше. Так, І. Кіреєв повернувся до Європейської Росії в 1861 році, М. Бестужев – в 1867 році, а Д. Завалішин, який, залишившись у Читі, активно включився в кампанію викриття зловживань місцевої влади, монаршим указом в 1863 році був висланий з Чити назад в Європейську частину Росії.

Семеро декабристів назавжди залишилися в Сибіру, де і померли. Ф. Башмаков - в 1859 році в Тобольську, М. Кюхельбекер – в 1859 році в Баргузині, В. Бечаснов – в 1859 році в Іркутську, І. Горбачевський – в Петровському Заводі в 1865 році, В. Раєвський – 1872 року в с. Олонки Іркутської губернії, П. Вигодовський – в 1881 році в Іркутську, О. Луцький – в 1882 році в Нерчинському Заводі.

Отже, ми бачимо, що навіть не торкаючись змісту сибірського заслання декабристів, їх багатогранної діяльності в Сибіру (педагогічної, медичної, торговельної, сільськогосподарської тощо) можна констатувати, що ця тема вимагає подальшого уважного дослідження.

Джерела та література

1. Вейденбаум Е.Г. Декабристы на Кавказе // Русская старина. 1903. - Июнь. - С. 481-502.
2. Декабристы. Биографический справочник / Сост. С. В. Мироненко.- М., 1988.
3. Лурье Л. Я. Некоторые особенности возрастного состава участников освободительного движения в России (декабристы и революционеры-народники)// Освободительное движение в России. Межвузовский научный сборник.- Саратов, 1978.- Вып. 7.- С. 64-84.
4. Пушкина В. А., Ильин П. В. Персональный состав декабристских тайных обществ (1816-1826) // 14 декабря 1825 г. Источники, исследования, историография, библиография. - СПб., 1999. Вып. II. -С. 5-75.
5. Федоров В.А «Своей судьбой гордимся мы...».- М., 1988.
6. Эрлих С.Э. Кого считать декабристом? Ответ советского декабристоведения // 14 декабря 1825 года: Источники. Исследования. Историография. Библиография. - СПб.; Кишинев, 2000. - Вып. III. - С. 259-313.

УДК 94:325.3(44)

Н.В. Плюта

ПРОБЛЕМИ ФРАНЦУЗЬКОГО КОЛОНІАЛІЗМУ:ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

У статті систематизовано та проаналізовано джерелознавчу базу проблеми французького колоніалізму кінця XIX століття.

Ключові слова: колоніальна політика, Франція, політичні дискусії, джерельна база.

В статтє систематизирована и проанализирована источниковедческая база проблем французского колониализма конца XIX столетия.

Ключевые слова: колониальная политика, Франция, политические дискуссии, источниковедческая база.

Source base of French colonialism problem in the end of XIX century is systmized and analyzed in the article.

Key words: colonial policy, France, political discussions, soruce base.

Проблеми практики та ідеології французького колоніалізму кінця XIX століття та їх взаємовпливів і взаємозв'язків із «світовою політикою» не належать до числа кон'юнктурних. Тому при їх вирішенні вимагається особлива ретельність дослідження, яка здатна зацікавити читачів глибиною наукового аналізу.

Джерельну базу дослідження аспектів колоніальної політики Франції можна поділити на документальну та наративну. Серед документальних джерел варто виділити архівні матеріали,